

УДК 82. 091

DOI 10.24412/3005-849X-2026-2-83-91

**КОРБУРДИ САНЪАТҲОИ
БАДЕЙ ДАР ОДОБИ
МУҲОВАРАТИ ТОЧИКӢ**

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ
ХУДОЖЕСТВЕННЫХ СРЕДСТВ
ИЗОБРАЖЕНИЯ В ТАДЖИКСКОМ
РЕЧЕВОМ ЭТИКЕТЕ**

**USE OF ARTISTIC MEANS OF
IMAGE IN TAJIK SPEECH
ETIQUETTE**

Шукуров Гулназар Холович, дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ ва усули таълими забон ва адабиёти тоҷики ДМТ (Душанбе, Тоҷикистон)

Шукуров Гулназар Холович, доцент кафедри таджикского языка и методики преподавания таджикского языка и литературы ТНУ (Душанбе, Таджикистан)

Shukurov Gulnazar Kholovich, associate professor of the department of Tajik language and methods of teaching of Tajik language and literature under the TNU (Dushanbe, Tajikistan) **e-mail:** shukurovg74@mail.ru

Зикр гардидааст, ки ҳарчанд корбурди санъатҳои бадеӣ дар дар осори назмиву насриӣ мо собиқаи дерини таърихӣ дорад, вале мавқеи корбурд ва ҷойгоҳи онҳо дар одоби муҳоварати тоҷикӣ то ҳол мавриди тавачҷуҳи махсус қарор нагирифтааст. Таъкид шудааст, ки одоби муҳоварати тоҷикӣ дар пояи ду сутун: таъсиргузорӣ ва зебоии сухани ирошаванда устувор аст. Барои зебоии сухан ва таъсиргузориӣ онро таъмин кардан, мувофиқи нишондоди бузургони забону адаби форсии тоҷикӣ истифодаи санъатҳои бадеӣ муҳимманд. Нақши санъатҳои бадеӣ, аз ҷумла истиора, муболиға, тасвир, маҷоз дар асоси мисолҳо аз адибони тоҷик дар таъмини зебоӣ ва таъсирбахшии сухан собит карда шудааст. Ҳангоми баррасии корбурди санъатҳои бадеӣ муҳаққиқ кӯшидааст, ки бо дарназардошти назари муҳаққиқон, вижагиҳои корбурди санъатҳои бадеиро дар одоби муҳоварати тоҷикӣ ошкор намояд.

Калидвожаҳо: одоби муҳоварати тоҷикӣ; санъатҳои бадеӣ; муболиға, истиора; маҷоз; таҷоҳули ориф; таъсирбахшиӣ

Отмечено, что использование художественных средств изображения в таджикских поэтических и прозаических произведениях имеет давнюю традицию, однако их роль и место в таджикском речевом этикете до сих пор не стали объектом специального исследования. Подчёркнуто, что таджикский речевой этикет основывается на двух столпах: эффективности и красоте изложения. Как подчеркивают корифеи таджикского языка и литературы, в обеспечении красоты изложения и эффективности речи важную роль играет использование художественных фигур. Показана роль художественных средств изображения, в том числе иронии, гиперболы, литоты, метафоры, в обеспечении красоты и эффективности высказывания. При анализе использования художественных средств изображения приложены усилия по выявлению особенностей использования художественных средств изображения в таджикском речевом этикете.

Ключевые слова: таджикский речевой этикет; художественные средства изображения; гипербола; ирония; метафора; притворство знающего; эффективность высказывания

The article notes that the use of artistic means of depiction in Tajik poetic and prose works has a long tradition, but their role and place in Tajik speech etiquette has not yet become the subject of special research. It is emphasized that Tajik speech etiquette is based on two pillars: effectiveness and beauty of presentation. As noted by leading figures of the Tajik language and literature, the use of artistic figures plays a crucial role in ensuring beauty of presentation and

effectiveness of speech. The role of artistic devices, including irony, hyperbole, litotes, and metaphor, in enhancing the beauty and effectiveness of expression is demonstrated. In analyzing the use of artistic devices, efforts are made to identify the specific features of their use in Tajik speech etiquette.

Key-words: *Tajik speech etiquette; artistic means of image; hyperbole; irony; metaphor; pretense of knowledge; effectiveness of speech*

Ифодаи андеша бо зебой ва фасоҳати калом тавъам буда, аз чониби сухангӯ интихоби дурусти вожа ва ибороти мувофиқи мақсадро тақозо мекунад. Азбаски забони форсии тоҷикӣ яке аз забонҳои қадимии дунё ба ҳисоб меравад, доир ба сухан ва суханварӣ, одоби сухангӯӣ, осори илмию бадеии зиёдеро дар ихтиёри аҳли башар қарор додааст. Ҷавҳари онро босалиқа ва бо санъат сухан гуфтан ташкил медиҳад, ки мавҷудияти осори илмию бадеии зиёде доир ба санъати суханварӣ ва одоби муҳоварат далели он аст. Ин асарҳо то кунун ба таври комил таҳқиқ нагардидаанд. “Шумораи ин гуна асарҳо хеле бисёр аст, вале ҳамаи онҳо то замони мо омада нарасидаанд ва чанде аз онҳо тамоман гум шуда ё ҳанӯз ба дасти таҳқиқотчиён надаромадааст” [5, 6].

Барои бофасоҳат сухан гуфтан омӯзиши ин асарҳо зарур аст, зеро онҳо сухани моро хангоми муҳоварат ба танзим медароранд ва роҳҳои боз ҳам беҳтар қардани савияи суханронии моро муайян мекунанд. Боэҳсос сухан гуфтан, зебо сухан гуфтан барои мо имкон фароҳам мекунад, мусоҳиби худро зуд дарк кунем. Аз ин рӯ: “Эҳсоси инсон барои ифодаи афкори ӯ мусоидат мекунад, агар дар мо эҳсос рушд қарда бошад ё ба истилоҳ “ҳисси шашум” дошта бошем, зуд дарк мекунем, ки мусоҳиби мо то чи андоза дуруст ва воқеӣ сухан меронад” [19, 120-130]. Нуктаи муҳимме, ки бояд хангоми баррасии масоили марбут ба одоби муҳоварат ба ҳисоб гирифт, муассирӣ ва зебоии сухан мебошад. Пажӯҳишгарон дар гузашта таъсирнокии суханро дар муҳоварат асоси барқарории робита миёни одамон дониста, илме, ки омӯзишу баррасии ин масъаларо фаро мегирад, балоғат номидаанд. “Яъне балоғат илмест, ки бар асоси он роҳҳои мутобиқати калом бо муқтазои ҳол (яъне таъсир бахшидан ба мухотаб) баррасӣ мешавад; яъне расидагӣ ба ин ки дар қучо чи навъ сухане муассир аст ва дар чойи дигар, батафсил ва тулонӣ. Дар як ҷо сароҳат лозим аст ва дар чойи дигар навъе пӯшидагӣ, ҷое содагӣ зарурат дорад ва ҷое мусиқоӣ қардани калом ва бозӣ бо калимаҳо” [18, 261].

Унсурҳои ташкилдихандаи зебой ва таъсирнокии сухан на танҳо дар сухангӯӣ, балки инчунин дар осори бадеии бо забони тоҷикӣ интишоғардида низ рушантар зоҳир мегардад, ки аз он бояд истифода қард. Барои ташаккули зебой ва таъсирнокӣ дар сухан бояд аносири зер ба ҳисоб гирифта шавад: тарҳрезии комил, таснифоти онҳо ба бандҳо, ба ҷумла, ибора ва калимоти мувофиқ. Б. Камолиддинов дар ин маврид чунин гуфтааст: “Агар калима ё таркиб мафҳуми ашё, аломат, амалу ҳолатро дақиқ ифода кунад ва дар мавқеи худ қор фармуда шуда бошад, дар ҷумла мақсади гӯянда ё нигоранда сахеҳ ифода меёбад” [7, 14].

Масъалаи таъсиргуздор будани сухан дар қулли матни суханронӣ ё матни асари бадеӣ матраҳ намегардад, балки суханварон таъсирнокии суханро дар як вожа, ибора ё ҷумла қорбаст қардаанд. Аз тамоми ашъори шоир танҳо як байте ҳаст, ки хунари шоирии ӯро ошқор мекунад ва он таъсиргуздор аст. Боқимондаи матн дар атрофи ин сухани зебо ва таъсиргуздор қарх мезанад. Дар одоби муҳоварат низ чунин аст, ки дар раванди он калиме, ё ибора ва ҷумлае ба зехну шуури мусоҳиб таъсир мегузорад ва он таҳти таъсир қарор мегирад. Бояд ба тарзе сухан гуфт, ки мусоҳиби мо идомаи сухани моро бо шавқ мунтазир бошад.

Одоби муҳоварати тоҷикӣ бо сабаби аз сарчашмаҳои адабии ғанӣ бархурдор будан ва тасаллути комил ба фарҳанги адаби бузурги форсизабонон доштан, таҳаввул ва тақомул

ёфтааст. Ба ҳамин сабаб ҳунари суханпардозии суханвар ва мақоми иҷтимоии он, ба таъсиргузорӣ ва зебоии сухан сабаб шуда метавонад. Таъмин кардани зебоии калом бояд тавассути истифода аз улуми маонӣ, баён ва дигар васоити забонӣ сурат гирад. Пажухишгарон илми маониро аксар дар асоси сохтмони ҷумла мавриди пажухиш қарор додаанд, вале дар одоби муҳоварат ба ин маҳдуд набояд шуд, балки дигар омилҳои такмилдиҳандаи таъсирнокии суханро ба назар гирифта зарур аст. Барои мисол вазъи равонии сухангӯ хангоми одоби муҳоварат хеле муҳим аст. Барои сухани зебо гуфтаи гоҳо зарур аст, ки аз доираи муқаррароти наҳв берун рафт, вале ин дар шеър имкон дорад ва дар муҳоварат кам иттифоқ меафтад.

Одоби муҳоварати тоҷикӣ тавассути қолабҳои муошират корбаст мешавад, ки таркиби ин қолабҳоро вожа, ибора ва ҷумлаҳои кӯтоҳ ташкил медиҳанд. Ташаккул ва тақомули ифоданокии сухани сухангӯ тавассути истифодаи санъатҳои бадеии гуногун сурат мегирад. Микдори санъатҳои бадеӣ дар забони тоҷикӣ хеле зиёд аст, ки на ҳамаи онҳо дар осори як нависанда ва ё хангоми суханронии як шахс, ҳатто сислсилаи маърузаву суханронии мавриди истифода қарор мегиранд. Доир ба санъатҳои бадеӣ бо забони форсии тоҷикӣ асарҳои назарии зиёде офарида шудаанд. Машҳуртарини ин асарҳо “Тарҷумон–ул-балоға”-и Муҳаммад ибни Умари Родӣ (асри XI), “Ҳадоиқ-ус-сеҳр”-и Рашиди Ватвот, “Ал-муъҷам”-Шамси Қайси Розӣ (асри XIII), “Эъҷози Хусравӣ”-Хусрави Деҳлавӣ (асри XII), “Бадоеъ–ус-саноеъ”-и Атоуллоҳ Муҳаммади Хусайнӣ (асри XV), “Ҳадоиқ-ул-ҳақоиқ”-Шарофуддин бини Муҳаммади Ромии Табрэзӣ (асри XVI) мебошанд. Дар асрҳои баъд низ офаридани ин гуна асарҳо идома ёфта, то кунун таҳқиқ дар ин самт идома дорад.

Одоби муҳоварати тоҷикӣ дар пояи ду сутун: таъсиргузорӣ ва зебоии сухани ирошаванда устувор аст. Ба ҳамин асос бояд хангоми муҳоварати тоҷикӣ ин ду омилҳои таъминкунандаи муҳоваратро ба ҳисоб гирифт. Асоси бомаънӣ баён кардани андешаро ҳамгирии маъно ва услуби баён ташкил медиҳад, ки бидуни онҳо зебоӣ ва таъсирнокии сухан ба вучуд намеояд. Ба андешаи аксар пажухишгарони одоби муҳоварат сухани ирошаванда бояд бо тақозои вазъи муошират мувофиқ бошад.

Барои зебоии сухан ва таъсиргузорию онро таъмин кардан, мувофиқи нишондоди бузургони забону адаби форсии тоҷикӣ истифодаи санъатҳои бадеӣ муҳимманд. Истифодаи санъатҳои бадеӣ дар сухан бештар дар адабиёт мавриди пажухиш қарор гирифтааст, вале, ба назари мо, дар суханронии маъмулӣ, ба вижа муҳоварати тоҷикӣ, истифодаи ин гуна санъатҳои бадеӣ зарур аст, то сухани зебо ва нишонрас баён гардад. Ба он маънӣ, ки барои сухани зебои тоҷикӣ гуфтаи ва аниҳаҳои бадеӣ истифода кардан, шоир будан шарт нест, танҳо аз нозуқиҳои гуфтор, бамавқеъ истифода кардани санъатҳои бадеӣ ва ҳунари тасвир огоҳ будан лозим аст. Истифодаи санъатҳои бадеӣ гуногун буда, дар забони тоҷикӣ, бино ба маълумоти “Тарҷумон–ул-балоға” 73 ададро ташкил медиҳанд. Т. Н. Зехнӣ мегӯяд, ки: “Дар “Маҳосин- ул- калом” зиёда аз 33 адад санъат нест, вале Родӣ онро ба 73 адад расонидааст” [5, 9].

Санъатҳои бадеии дар сухан истифодашаванда маъмулан: ташбеҳ, истиора, муболиға, тавсиф, тазод ва муқобила, суолу ҷавоб, тааҷҷуб, рӯҷуъ, киноя, ҳусни матлаъ, ҳусни мақтаъ ва монанди инҳо мебошанд. Воситаҳои баён на танҳо дар қисмати лексика маҳдуд мегардад, балки дар забони тоҷикӣ микдори зиёде воситаҳои тарзи баёни андеша вучуд дорад, ки ҳар яке дар мавқеи худ суханро оро ва зиннат медиҳанд.

Дар асоси истифодаи санъатҳои бадеӣ ва шаклҳои баён дар одоби муҳоварат жанрҳои гуногунро мавриди баррасӣ қарор медиҳем. Таҳлили мо дар асоси матнҳои осори насрии адабиёти тоҷикии садаи XX-XXI роҳандозӣ мегардад. Қайд кардан зарур аст, ки дар жанрҳои одоби муҳоварати тоҷикӣ, дар осори насрии садаи XX-XXI на ҳама санъатҳои гуфтор ва

ашколи гуногуни воситаҳои образнокӣ ва ифоданокии сухан истифода гардидааст. Мисол: *Момоям ягона шахсе буд, ки ман аз гуфтани андешаҳоям истиҳола намекардам. Вай ҳам бо ман суҳбат кардан, ба қавли худаш, рӯзро кӯр карданро дӯст медошт. Ба чашмони фариштаат садқа, бачаякам! Гап зан, гап зан, бачаякам!*

Ҳамин момои аҷибу меҳрубони маро он шаби тираи аввали баҳор «хунуқном»-е, ки мегуфт аз ман рабуда буд ва ман ба ӯ менигаристаму на тарс, на танҳӯй, на ҳасрат... чизе ҳис намекардам [2, 406]; *Аз ҷойи нишастаам ба қафо, ба кӯҳи Уштургардан чашим давондам: қурси офтоб то баландтарин қуллаи Уштургардан расида, гӯё беҳаракат меистод. Дар китфи кӯҳ ба мисли фатири равганин метофт вай; фатире, ки дар танӯр суп-сурх пухта, тасодуфан ба нӯки шохи як буққай сиёҳи калон ва бадҳашм дармондааст. Ҳамин замон аз он шохи тез канда шуда, ба пушти кӯҳ мегелад, фикр мекунам ман, аз ин ташибеҳ хандаам омада. Пеши пода аллакай бо кӯчаи асфалти деҳа мерафт [15, 56].*

Яке аз анвои маъмули санъати бадеӣ, ҷе шаклҳои баёни андеша истиора мебошад, ки онро дар адабиёти илмии аврупоӣ аллегория меноманд. Ба забони тоҷикӣ **аллегория** як навъи истиора тарҷума мешавад. Маънии истиора дар луғат ба орият хоستان буда, “...дар истилоҳ иборат аст аз истеъмоли лафз дар ғайри маънии ҳақиқӣ бар сабили орият ва бар асоси алоқай мушобихат байни маънии ҳақиқӣ ва маҷозии он” фаҳмида мешавад [13, 103]. Дар таркиби матнҳои одоби муҳоварат истифодаи истиора, барои таъсирбахш гардидани сухан истифода мегардад. Мисол: *Алалхусус Гира гули сари сабад шуда, раққосаҳои дигарро дар атрофаи чарх мезанонд, бо худи моҳиҷо мусобиқақунон муаллақзанӣ мекард [3,177] – Гули сафеди сари сабадам будед, бобочонам! Барои чӣ мо, бачаҳои ба гафлатмондаи шумо, ягон ҳафта пештар наомадем, ки аз дидоратон сер шавем, бобочонам?*

– *Суханҳои ширини шумо, насиҳатҳои қимати шумо акнун ба мо кӣ мегӯяд, бобочонам? [10, 299].*

Истиора аз ҷониби олимони классики мо мавриди пажӯҳиш қарор гирифта, онро воситаи таъсиргузории сухан ва таъмини зебони калом бадеӣ номидаанд. Дар одоби муҳоварат вобаста ба вазъияти гуфтор истифода аз он рангинӣ ва таъсирнокии суханро таъмин месозад. Чавҳари истиораро мушобихат байни маънии ҳақиқӣ ва маҷозии лафз муайян мекунад. Аксар ба он андешаанд, ки асоси истиораро ташбеҳ ташкил медиҳад. Мисол: *Номат чӣ буд? Фил? Тавба, ба тухми ном қаҳтӣ расид, ки Фил номат кардаанд? Хайр, намедонам, ки филӣ ё шер, лекин одамсуратӣ, банди Худой... [12, 104];*

– *Хоҷа, ту биравӣ, аҳволи мо чӣ мешавад? – дам ба дам мепурсид Бебок. – Моро ятим, хору зор нақун, Хоҷа. Ба худо, ки ин ҷо бе ту зеб надорад...*

– *Шайтон, рӯҳбоничоз... Аз пеши чашмат ки дур шудам, сад хоҷаи дигар меёбӣ...*

– *Не-е, он ки бо шеру паланг унс гирифт, магар бо шағолу рӯбоҳ муросо мекунад? Э хоҷа, хоҷа... [12, 109]; – Эҳа, гуларӯсака бинед! Нозанинҳоро тамошо бикунед! – нишотангез нидо кард Бебок. – Мисли маъшуқаҳои айёми ҷавонии худам дилкашанде. Эҳа, ана моҳпарӣ... оҳо, ана сарви хиромон, ҳо дар қадамот ҷонуме! Хоҷа, аз ин неъматҳо бебаҳра намон, чашмата об бидеҳ охир! Найтар-найтар рафтаниша бинен... [12, 195].*

Дар одоби муҳоварат санъати дигаре, ки серистеъмол аст муболиға мебошад. Осори насрии мавриди таҳқиқи мо низ аз истифодаи ин санъати сухан зинат ёфтааст. “Муболиғат дар луғат ғулув кардан дар чизе, ситоиш ё нақуҳиши касе ё чизе, бозтоби чизе ё касе буда, дар истилоҳ он аст, ки дар сифат ё замми чизе ё амре муболиғат бисёр равад ва аз ҳадди эътидол тачовуз кунад” [13, 111]. Муболиға дар адабиёти илмии русиву аврупоӣ бо истилоҳи **гипербола** ҳаммаъно аст. Сухани муболиғадор бо тасвир ва ҳадди комили сухансозӣ ва сухаронӣ мебошад, ки ҳар ду мансуби нависанда ва сухангӯ мебошад. Сухани муболиғаомез гуфтан дар ду маврид мушоҳида мешавад, яқум, дар ҳолате, ки муболиға аз

ҳадди маъмулӣ берун рафта, сарҳади муболиғаро ҳам мегузарад. Маънии сухан ҳатто то дурӯғ рафта мерасад, ки фарҳанги миллии мо тоҷикон ба ин гуна муболиға суханронӣ кардан иҷоза намедиханд ва онро беадабӣ меҳисобад. Дуюм, ҳолате, ки барои таъсирнокии сухан, зебоии суханро таъмин кардан дар рафти муҳоварат ба муболиға рӯ меоранд ва аз он ба мақсади гуфтани сухани зебо ва бофасоҳат истифода мекунанд. Ин ҳолати дуюм одоби муҳоварат буда, барои истифода дуруст аст.

Сухангӯ ғангоми муҳоварат мафҳумеро аз ҳад зиёд нишон медиҳад, яъне муболиға мекунад, ин ҳам ба хоҳири таъсиргузорӣ ба мусоҳиб мебошад. Масалан, дар забони тоҷикӣ чунин таркибҳо ва ибораҳо вучуд доранд: “ҳазор бор такрор кардам”, “қадаш аз ду метр ҳам зиёд” ва ғайра. Дар муҳоварати тоҷикӣ муболиға хеле зиёд мавриди истифода қарор мегирад. Мақсад аз истифодаи муболиға дар муҳоварат таъби мусоҳибро хуш кардан, як дарача хотирмон баён кардани андеша аст. Мисол: – *Ман он қадар пир нею лекин бетоби сахт, – шиқоят намуд ӯ. – Тарбод ҳамеша, махсусан аз саршавии тирамоҳ то охири зимистон, маро ҳазор бор мекушад* [17, 299]; *Алҳол мулк хароб, мардум сарсон саргардон, кӯча, чойхона ва бозор пури гадо ва сухани ростро фақат дар гайбатхонаҳо мегӯянд, ва мафҳумҳои Ҳаққу Ҳуқуқ вучуд надорад; ва Амиру Вазираш суволич – ақаллан як корхонаи сӯзанбарорӣ надорад, ки аҳолӣ гиребони даридаи чомаву курташиро бидӯзад ва зовуди собунпазӣ насохтааст, ки беваю бечора қарқи гардан бишӯяд. Буду шуди ҳиммат ва ҳунари Амир бадин поя **паша бардорад, ба Ҳиндустон барад! – вале нозу савлаташ ба ситора дакка мезанад – фил бардорад миёнаш бишканад!** [8, 76]; *Модари зору ҳайронмонда ва хешовандонаш – ҳама дар ҷустуҷӯи Парвона буданд. Ба қавле **асояшон сӯзан, чоруқашон галбер** шуда буд, вале Парвонаро намеёфтанд* [9, 478].*

Дар одоби муҳоварат воситаи дигари таъсирбахшии сухан истифодаи санъати тачоҳули ориф мебошад, ки онро як навъи ирония меҳисобанд. Бо ирония комилан як нестанд. Тачоҳули ориф ба маънии нодонии бардурӯғ аст, ки дар он як чиз дар назар аст ва чизи дигаре гуфта мешавад, то маъноӣ дарназарбуда равшан бошад. Гоҳо таъна задан бо таъриф омехта баён мегардад, ки маънии аслиро аз оҳанги сухангӯ фаҳмидан мумкин аст. “Тачоҳули ориф дар луғат худро ба нодонӣ задани доно, нодоннамоӣ, ношинохта буда, дар истилоҳ он аст, ки адиб дар асарҳои хеш аз чизе сухан кунад, ки донад, аммо худро чунон намояд, ки намедонад” [13, 157]. Мисол: *Аморатпаноҳ дар беруни Арк як бозор сохта буд ва ҳар рӯзи ҷумъа одамонаш либосу палос ва қанду қурсеро, ки саломмуштоқони дарбор ба расми туҳфа овардаанду хазинабоб нест, дар ин бозор фуруҳта, пули нақд мекарданд; ва савдогарони ҳинду рус ҳам ба ин ҷо бор меоварданд ва **шариатдонон, ки колои онҳоро ҳаром мегуфтанд, аз харидани борҳояшон ҳазар надоштанд** ва худи Амир ҳам парҳез надошт* [9, 79]; – *Вай модарам бошад ҳам, гуфтан нағз не, – таъкид кард Лида, – пиразанҳо сергап мешаванд. Умуман, **ҳамаи одамони пир худро доно тарошида, ҳама вақт кори дурустро вайрон карда мегарданд** [1, 169]; Мӯйсафед барқасди гапи мардум ҳар бегоҳ махсус ба чойхона меомаду бо овози баланд «**ҳоли миёнам боқувват, думи шера меканам**»-гуфта, даъвои гайратмандӣ мекард [4, 393].*

Дар илми каломи бадеъ мо тачоҳули ориф дорем, ки аксар муҳаққиқон онро дар осори илми худ зикр кардаанд, вале дар илми забоншиносии дунё иронияро нисбат ба тачоҳули ориф васеътар меҳисобанд, яъне доираи фарогирии он тавсеаёфта аст. Ирония аз калимаи юнонӣ гирифта шуда, ба маънии пинҳонкорӣ фаҳмида мешавад. Содатар ирония мо як чизро гуфта, чизи дигарро дар назар дорем ва ба василаи ин камбуду норасоихоро масҳара ва интиқод мекунем. Ифодаи он на танҳо тавассути васоити вербалӣ, балки тавассути васоити ғайривербалӣ- табассум низ сурат мегирад. Ирония бо лафз вобаста ба вазъияти ифода меёбад. Онро аз ҳаҷв бояд фарқ кард.

Мисол: Низомиддин дасту рӯ шуста шуд, нашуд ки Зухрабону аз дар нолишкунон, гирякунон даромада омад:

– *Хӯш, хӯш, чӣ гап, чӣ ҳодиса? – гуфт худро ба нодонӣ зада Низомиддин. – Ҳалима сиҳат-мӣ? [6, 125]; Дар ҳамин вақт аз даруни хона овози сурфаи отун баромад, Гулнора часта аз ҷояш хест ва худро ба нодонӣ зада, бо овози баланд пурсид:*

– *Хайр, шумо маслиҳат медиҳед, ки доктор шавам?*

– *Доктор шавед, агар мабодо мо ҳам дардманд шуда монем, барои даво ба назди шумо меоем, – ҷавоб дод Мансурҷон шӯҳӣ карда. [15, 123].*

Дар одоби муҳоварати тоҷикӣ истифодаи санъати **тасғир** амри маъмул аст, зеро аксар вақт барои риояи эҳтиромӣ мусоҳиба шаҳс хешро аз ҳама поин нишон дода, хоксорӣ беҳад мекунад. Тасғирро дар адабиёти илмӣ русиву аврупоӣ **литота** номидаанд. “Тасғир дар луғат хурд кардан, дар истилоҳ он аст, ки дар забони форсии тоҷикӣ ба ҷузъи номӣ “қофи тасғир”- пасванди – ак илова карда шавад ва он ба ҷиҳати таъзим метавонад буд” [13,71]. Дар одоби муҳоварат санъати тасғир бо литота ба як маъно фаҳмида мешаванд, вале литота на танҳо дар исмҳо, балки умуман дар афкору андешаҳои пешниҳоди суҳаншунав шаванда, хоксорӣ, кехтарӣ ва болонишин набуданро ифода мекунад, аз ин рӯ ҳамчун санъати суҳан литота маъно ва мафҳуми васеътар ба ҳисоб меравад. **Литотаҳо** маъноӣ мафҳум, ҳодисоту воқеот ва ё дигар ашёву абзорро кам карда нишон медиҳанд, хурд нишон медиҳанд. Ҳангоми муҳоварат ба хотири ба суҳаншунав таъсири манфӣ надоштан, суҳаншунав нороҳат нагардидан, ҳодисоту воқеот хеле нарм карда фаҳмонида мешавад. Ба ибораи сода ва зебо таҳвил додани иборот, ки дар айни замон вожаҳоеро, ки тобиши «манфӣ» доранд, нарм мекунад. Бо ёрии литотаҳо шумо метавонед норозигии худро бо ҳамсуҳбататон дар шакли нарм баён кунед. Литотаҳо инчунин барои ороиш додани нутқи худ кумак мекунад. Ба ҳамин тариқ, дар осори нависандагони тоҷик Садриддин Айнӣ, Сотим Улуғзода, Абдулҳамид Самад, Баҳманёр, Кароматулло Мирзо, Меҳмон Бахтӣ, Сорбон ва дигарон ибора ва ҷумлаҳои сершумор бо литотаҳо ороиш ёфтаанд, ки бидуни онҳо хусусият ва шукуҳи насри эҷодкардаи онҳо аз байн меравад. Мисол: *Ба назар ҷунин мерасид, ки ӯ ба фуруҳтани молҳояш он қадар шавқ надорад, вале рангҳои хушифатро бофандагону рангрезони шаҳр фақат аз ӯ меёфтанд ва гоҳо мешуд, ки харидорон ба хонааш ҳам меомаданд [17, 20]; Ман як бесавод, лекин кори дунёро медонам. Аз дидаҳо хулоса мебарорам; кори дигаронро такрор намекунам; ба ҷойи нишастаи як кас намешинам [14, 340]; Аз гуфтаҳои модари Рустам ягон-ягон ба гӯиши Парвона даромада буданд: “Аз рӯйи ту аз бачам намонам мегӯям... Туро келин намекунам, мурам ҳам... Бачаам ба ман азиз, яқта аст...” [9, 457]; – Бад не! Имрӯз буди шудаша қашонанд, пагоҳ худам дар сари хирманат мешавам [4, 358]; “Кӣ медонад, боз чанди дигар монда бошад?” Ҳарчанд зиндагӣ то ҳол ӯро бозӣ дорондан меҳаҳад, ӯ набояд гирифтори гардишҳои нобаҳангоми он бошад. [16, 14]; Чанори қалоне, гӯё шоҳаҳои он то ба қуллаҳои пурбарфи кӯҳ расида. Кундааш гафс, арғамчинҳо нӯки ба нӯк ҳам ба гирдаш намерасид. Ба хаёли ошиқон аз ин ҷо ҷойи паноҳу осудатар набуд [9, 471].*

Санаъати дигаре, ки дар муҳоварат истифода мегардад, маҷоз аст, онро дар адабиёти илмӣ аврупоӣ метафора номидаанд. Маҷоз калима ё ибораест, ки ба маъноӣ маҷозӣ истифода мешавад, ки дар муқоисаи ашё ё падидаҳои гуногун бо ягон чизи дигар аз рӯйи хусусияти умумии онҳо асос ёфтааст. “Маҷоз дар луғат тачовуз кардан аз ҳадди чизе ва дар истилоҳ он аст, ки лафз ё иборотро дар маънии ғайриасли он истеъмол кунанд” [13, 108]. Барои пайдо шудани маҷоз, бояд дар чизе нуқтаи алоқаи байни ду ашё ё падидаҳо пайдо кунад, масалан: кӯл ба оина монанд аст - оинаи кӯл; дастҳо мисли тилло - дастони тиллоӣ; мӯйи мисли нуқра - мӯйи нуқра. Мисол:

– Дурустӣ, сиҳатӣ? Писари кӣ мешӣ? Нашинохтамам!

– Ман аз ин ҷоҳо не, бобӣ, ай Норакум, – ба ҳавои сухани мӯйсафед ҷавоб дод Саидбек.

– Меҳмон бошӣ, тоқа дар сари кӯҳ чӣ кор мекунӣ?

– **Занги дилора барорум гуфтум.**

– Мардаки бузбалай, **дар дилут чӣ занге дорӣ?** Иқа гамгин машав, мисоли ана ун маълим беҳи умратро табар мезанӣ! [16,20]; **Он се нафар мирзо ангушти қабул ба чаши музоштанду рафтанд** ба вилоятҳо, гаштанд дар музофотҳо. Диданд, тафтиши карданд, навиштанд, оварданд, ба дасти хон доданд [8, 73-74].

Дар мисолҳои фавқуззикр занги дилро баровардан ба маънии ғаму андуҳро дур кардан аст, ки дар муҳоварат ин гуна ва бо ин тарз баён кардани андеша образнок буда, таъсири сухан ба мусоҳиби мо бештар аст. Бо истифода аз санъати маҷоз сухангӯ ба мусоҳиби худ таъсир мегузорад ва андешаву афкори худро пуробуранг ва хушу гуворо мекунад. Барои хостаҳои худро бароварда кардан дар дилхоҳ вазъияти муҳоварат санъати маҷоз мусоидат мекунад.

Мисол: *Амир аз талош ва балоҳои Абдумалик як дараҷа халос шуд ва ба генерал-губернатор мувоҷиҳат кард, ки “дар гармогармии муҳорибаҳо шоҳи ҳокими Шаҳрисабزو аз беҳаш бишиканад”* [8, 125];

Одатан шох ба инсон хос нест, шох ба ҳайвон- гов тааллуқ дорад, вале барои суханро таъсирбахш кардан нависанда ва шахси сухангӯ чунин ибораро истифода кардааст, шикстани шоҳи касе ба маънии адаб кардан, танбеҳ додан, то ӯ аз кори нодурусти худ даст кашад. *Аз як гӯшаи поёни пештарда бачаҳои аз ҳама шӯху бебоки деҳа – Мизбону Мусофир зуд-зуд ба дарун сар халонда, тайёрӣ ва ҳаракатҳои хунарпешагонро мегарданд* [19, 125]; Сар халондан низ ба маънии хабар гирифтани ӯ ба маконе даромадан аст, вале ин ҳолатро бо истифода аз ин формулаи муошират, ки бо сухани маҷоздор сохта шудааст, баён кардааст. Мисол: *Дарди ман ҳамон солҳои саргардонӣ сар шуда буд. Эътибор надода-надода, охир қариб мурданӣ шуда будам, ки ана боз бо дасти духтари худам шифо ёфтам. Бори дигар ба гардан мегирам, ки ман дар ҳақиқи вай дар вақташ номардӣ кардам, ба занам, бачаҳои ман қабр кардаму аммо омада-омада ана боз қорам ба ҳаминҳо афтод* [11, 137].

Аз рӯйи шабоҳати беруни ба сӯзани дӯзандагӣ ва чарроҳӣ, барги дарахти сӯзанбарг (санавбар, арча, сӯзани кедр) ва сӯзани баъзе ҳайвонот (хорпушт, кирмак) ҳамин номҳо дода шудааст. Пайвандҳои ҳайвону инсон маҷозӣ буда, номи одамон ба маънои маҷозӣ меоянд: кӯчқор, хар, хук, рӯбоҳ, гург, хирс, хурӯс, гов.

Мисол: – *Кӣ будани Исмаил Валӣ, хайр, маълум, – гуфт Нусрат Даврон хаёлолуд ва дақиқае хомӯш қадам зада, илова намуд: – Фарбеҳиро гӯсфанд мебардорад. Исмаил, ки, аслан, буз буд, аз давлати Лутфуллобой якбора девона шуд* [15, 125]; **Ва ҳол он ки – бум кучо, барзагов чӣ? – бадтар аз гургу шағол буданд муғулҳо!** *Ин ривоятро ман аз падарам шунидаам, падарам аз падараш* [15, 47]; *Ӯ оташ мегирад, пайкараш меларзад, рӯяш качу қилеб ва сиёҳу кабуд шуда мудҳиш мегардад. Ва муштҳои гирех, девонавор фиғон мекашад:*

– **Падару модар ки хук шуд, мисли мо хукбача ба дунё меорад.** *Лозим нест ун хел падару модар, мо барин хуктабиати бадбахт... Дигар ин гапа ба ман нагӯӣ. Девона ё гов нестам: медонам кадом падару модарро эҳтиром мекунам* [3, 171].

Барои сухан таъсиргузор шудани истифодаи калимаҳои ба маънии ғайриаслий омада, амри воқеист, зеро мо метавонем ин суханро ба шакли одӣ ва бе истифодаи маҷоз баён кунем, вале маҷоз барои таҳкими сухани пурбуранг ёрӣ мерасонад. Маҷоз дар заминаи шабоҳати дарки шунавой, андешаҳои эҳсосӣ, равонӣ ва завқӣ, хосиятҳои микдории ашё (андоза, дарозӣ), шабоҳати зоҳир, шакл, вазифа ва ғайра ба вучуд меояд.

Қолабҳои одоби муҳоварат бидуни истифодаи санъатҳои бадеӣ ва воситаҳои тасвир қоромад нестанд, яъне чавҳари аслии онҳоро саноеи бадеӣ ва воситаҳои гуногуни тасвир

ташкил медиҳанд. Истифодаи мақсаднок ва бомавқеи санъатҳои бадеӣ одоби муҳоварати тоҷикиро ғанӣ ва босамар мегардонанд. Гуфтугӯ миёни ашхоси гуногун зебо ва таъсирбахшу хотирмон сурат мегирад. Хазинаи бепоёни қолабҳои тайёр, ки бо санъатҳои гуногуни бадеӣ оро ёфтаанд, осори нависандагонӣ хушсалиқаи тоҷик мебошанд. Аз ин хазинаи бебаҳо ҳангоми муошират дар макону маҳалли гуногун, вобаста ба шароити вазъи суҳангӯӣ бояд эҷодкорона ва ҳадафнок истифода кард.

ПАЙНАВИШТ:

1. Ақобир, Ҷонибек. (Ҳикояҳо). Бибӣ ва набера //Ахтарони адаб. Ҷ. 50./ Баёзи мухтасари насри муосир. – Душанбе:Адиб, 2021.- С. 301- 308 [Мураттибон: Низом Қосим, Сироҷиддин Иқромӣ]
2. Баҳманёр. (Бобҳо аз роман). Гавазни ҷанбаршохи ман //Ахтарони адаб. Ҷ. 50./ Баёзи мухтасари насри муосир. – Душанбе:Адиб, 2021.- С. 399- 411 [Мураттибон: Низом Қосим, Сироҷиддин Иқромӣ]
3. Баҳорӣ, Абдумалик. Аҷоиботи Нодар //Ахтарони адаб. Ҷ. 48./ Баёзи мухтасари насри муосир. – Душанбе: Адиб, 2021.- С. 140- 221 [Мураттибон: Низом Қосим, Сироҷиддин Иқромӣ]
4. Бахтӣ, Меҳмон. Хубон (қисса) //Ахтарони адаб. Ҷ. 49./ Баёзи мухтасари насри муосир. – Душанбе: Адиб, 2021.-С. 346 - 412 [Мураттибон: Низом Қосим, Сироҷиддин Иқромӣ]
5. Зеҳнӣ Турақул. Санъати суҳан.- Душанбе, 2007.- 402 с
6. Иқромӣ, Ҷалол. Тахти воҷгун //Ахтарони адаб. Ҷ. 44./ Баёзи мухтасари насри муосир. – Душанбе:Адиб, 2020.- 480 с. [Ҷалол Иқромӣ. Тахти воҷгун(роман)].
7. Камолитдинов Б. Суҳан аз баҳри дигарон гӯянд. Душанбе: Интернетос Тоҷикситон, 2001.- 171 с.
8. Кӯҳзод, Ёрун. Ҳайҷо //Ахтарони адаб. Ҷ. 49./ Баёзи мухтасари насри муосир. – Душанбе:Адиб, 2021.- С. 65 -142 [Мураттибон: Низом Қосим, Сироҷиддин Иқромӣ]
9. Мирзо, Кароматулло. Дарди шиқ//Ахтарони адаб. Ҷ. 49./ Баёзи мухтасари насри муосир. – Душанбе:Адиб, 2021.-С.414-478 [Мураттибон: Низом Қосим, Сироҷиддин Иқромӣ]
10. Муҳаммадиев, Фазлиддин. Варта //Ахтарони адаб. Ҷ. 48./ Баёзи мухтасари насри муосир. – Душанбе:Адиб, 2021.- С. 222- 324 [Мураттибон: Низом Қосим, Сироҷиддин Иқромӣ]
11. Ниёзӣ, Фотех Духтари ҳамсоя (қисса) //Ахтарони адаб. Ҷ. 48./ Баёзи мухтасари насри муосир. – Душанбе:Адиб, 2021.- С. 80- 139 [Мураттибон: Низом Қосим, Сироҷиддин Иқромӣ]
12. Самад, Абдулҳамид. Маҳбус (қисса) //Ахтарони адаб. Ҷ. 50./ Баёзи мухтасари насри муосир. – Душанбе: Адиб, 2021.-С.88-195 [Мураттибон: Низом Қосим, Сироҷиддин Иқромӣ]
13. Сатторзода, Абдунабӣ. Такмили бадеӣи форсии тоҷикӣ(дар заминаи навиштаҳои пешинӣ ва имрӯзӣ). –Душанбе:Адиб, 2011.- 311с
14. Сорбон. Барзгар//Ахтарони адаб. Ҷ. 49./ Баёзи мухтасари насри муосир. – Душанбе, «Адиб», 2021.- С. 282 – 344 [Мураттибон: Низом Қосим, Сироҷиддин Иқромӣ]
15. Турсун, Саттор. Зиндагӣ дар домони талҳои сурх//Ахтарони адаб. Ҷ. 50./ Баёзи мухтасари насри муосир. – Душанбе: Адиб, 2021.- С. 6 – 86 [Мураттибон: Низом Қосим, Сироҷиддин Иқромӣ]
16. Хоҷазод, Муҳиддин. Кӯҳ бе варта нест //Ахтарони адаб. Ҷ. 49./ Баёзи мухтасари насри муосир. – Душанбе:Адиб, 2021.- С. 6 - 63. [Мураттибон: Низом Қосим, Сироҷиддин Иқромӣ]
17. Ҷалил, Раҳим. Маъвои дил //Ахтарони адаб. Ҷ. 48./ Баёзи мухтасари насри муосир. – Душанбе: Адиб, 2021.- С. 5- 79 [Мураттибон: Низом Қосим, Сироҷиддин Иқромӣ]
18. Шарифов Х. Балозат ва суҳанварӣ. -Душанбе, 2002. – 278 с.
19. Шуқуров Г.Х. Вижагиҳои муоширати ғайривербалӣ. // Г.Х. Шуқуров. Аҳбори ДДҲБСТ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ. №2(103) 2025.- С.131-138.

REFERENCES:

1. Akobir, Jonibek. (Stories). *Grandmother and Grandchild // Literary stars. V. 50./ Brief overview of modern prose.* – Dushanbe: Adib, 2021.- PP. 301- 308 [Compilers: Nizom Qosim, Sirojiddin Ikromi]
2. Bahmanyor. (Chapters from the novel). *My beloved Gawazni // Literary stars. Vol. 50 / A brief overview of modern prose.* – Dushanbe: Adib, 2021.- PP. 399- 411 [Compilers: Nizom Qosim, Sirojiddin Ikromi].
3. Bahori, Abdumalik. *Nodar's Adventures // Literary stars. V. 48./ Brief overview of modern prose.* – Dushanbe: Adib, 2021.- PP. 140- 221 [Compilers: Nizom Qosim, Sirojiddin Ikromi]
4. Bakhti, Mehmon. *Khubon (Narration) //Literary stars. V. 49./ Brief overview of modern prose.* – Dushanbe: Adib, 2021.-PP. 346 - 412 [Compilers: Nizom Qosim, Sirojiddin Ikromi]
5. Zehni Turaqul. *Speech's Art.* - Dushanbe, 2007.- 402 pp.
6. Ikromi, Jalol. *Inverted Throne //Literary stars. V. 44./ Brief overview of modern prose.* – Dushanbe: Adib, 2020.- 480 pp. [Jalol Ikromi. *Inverted throne(novel)*].
7. Kamoliddinov B. *They Tell for the Sake of Others.* Dushanbe: Internews Tajikistan, 2001.- 171 pp.
8. Kuhzod, Urun. *Battle //Literary stars. V. 49./ Brief overview of modern prose.* – Dushanbe: Adib, 2021.- PP. 65 -142 [Compilers: Nizom Qosim, Sirojiddin Ikromi]
9. Mirzo, Karomatullo. *Love Sickness //Literary stars. V. 49./ Brief overview of modern prose .* – Dushanbe: Adib, 2021.-PP.414-478 [Compilers: Nizom Qosim, Sirojiddin Ikromi]
10. Muhammadiyev, Fazliddin. *Gorge //Literary stars. V. 48./ Brief overview of modern prose.* – Dushanbe: Adib, 2021.- PP. 222- 324 [Compilers: Nizom Qosim, Sirojiddin Ikromi]
11. Niyoz, Foteh. *Neighbour's Daughter (narration) //Literary stars. V. 48./ Brief overview of modern prose.* – Dushanbe: Adib, 2021.- PP. 80- 139 [Compilers: Nizom Qosim, Sirojiddin Ikromi]
12. Samad, Abdulhamid. *Prisoner (narration) //Literary stars. V. 50./ Brief overview of modern prose.* – Dushanbe: Adib, 2021.-PP.88-195 [Compilers: Nizom Qosim, Sirojiddin Ikromi]
13. Sattorzoda, Abdunabi. *Supplemented to Persian-Tajik Rhetoric (on the basis of writings of previous and recent days).* – Dushanbe: Adib, 2011.- 311 pp.
14. Sorbon, Barzgar //Literary stars. V. 49./ Brief overview of modern prose. – Dushanbe, Adib, 2021.- PP. 282 – 344 [Compilers: Nizom Qosim, Sirojiddin Ikromi]
15. Tursun, Sattor. *Life on the Red Hills //Literary stars. V. 50./ Brief overview of modern prose.* – Dushanbe: Adib, 2021.- PP. 6 – 86 [Compilers: Nizom Qosim, Sirojiddin Ikromi]
16. Khojazod, Muhiddin. *There is No Mountain Without Gorge //Literary stars. V. 49./ Brief overview of modern prose.* – Dushanbe: Adib, 2021.- PP. 6 - 63. [Compilers: Nizom Qosim, Sirojiddin Ikromi]
17. Jalil, Rahim. *The Heart's Heaven //Literary stars. V. 48./ Brief overview of modern prose.* – Dushanbe: Adib, 2021.- PP. 5-79 [Compilers: Nizom Qosim, Sirojiddin Ikromi]
18. Sharifov Kh. *Rhetoric and Eloquence.* - Dushanbe, 2002. – 278 pp.
19. Shukurov G.Kh. *Peculiarities of Nonverbal Communication.* // G.Kh. Shukurov. *Bulletin of TSULBP. Series of Humanitarian Sciences.* №2(103) 2025.- PP.131-138.